

LANGA BOSTANLARI, ÇİÇEĞİ BURNUNDA VE HIYAR GİBİ ADAM DEYİMLERİ

Hatice ŞİRİN

Roma ve Bizans devrinde Likos (Gr. Λύκος “kurt”), Türk devrinde Bayrampaşa adıyla anılan dere; İstanbul Suriçi'nin (Tarihi Yarımada) biricik akarsuyu idi. Dere, Suriçi'ne Sulukule adı verilen kemerli geçitten girer, Aksaray'a doğru ilerleyerek bugünkü Vatan Caddesi boyunca akar ve Langa civarında Marmara Denizi'ne dökülürdü. Prof. Dr. Semavi Eyice; 17.03.2010'da Yıldız Teknik Üniversitesinde gerçekleşen “Mimaride İstanbul” başlıklı konferansında, Sulukule'nin adının da bu dereeden geldiğini belirtir. Kule, dere suyunun şehre güvenli biçimde girebilmesi için gözcü kulesi olarak inşa edilmişti.

Bizans Dönemi'ndeki gelenek, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildikten sonra da sürmüştü; Suriçi'nde daha çok gayrimüslimler (Rum, Ermeni, Musevi, Roman vd.) ikamet etmişti. Kendisi de Langa'da doğan Osmanlı İmparatorluğu Dönemi diplomatlarından Eremya Kömürciyan, XVII. yüzyılda yazdığı *İstanbul Tarihi*'nde, “Bu bölgede ve sur dâhilinde Karamanlı denilen halkın oturduğunu, Rum oldukları hâlde Rumca bilmeyip Türkçe konuştuklarını, Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettikten sonra onları buraya gönderdiğini” (2. s.) yazar. Büyük Langa bostanlarının bulunduğu Yenikapı'nın güneyinde, deniz içinde bulunan Papaz Kulesi (Belisarius) ile Kumkapı'ya kadar olan bölgenin de Rum ve Ermeni mahalleleri sınırı olduğunu yine Kömürciyan'dan öğreniriz (3. s.).

İlber Ortaylı, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nde, Langa Mahallesi'nin Bizans döneminde “Vlanga”, “Ulanka” ya da “Langa” şeklinde anıldığı ve bu isimlerden Langa'nın 12. yüzyıldan beri kullanıldığı bilgisini verir. Langa, asırlar boyu Likos Deresi'nin suladığı verimli topraklardaki bostanlarıyla ün yapmıştı. Günümüzde Yenikapı Metro İstasyonu civarın-

da bir sokak adında yaşayan *Langa bostanları*, -İstanbul'un fethini izleyen yıllardan 1950'lerin sonunda imara açılana dek- şehrin zerzevat ihtiyacını karşılamıştı. Sermet Muhtar Alus, 22 Mayıs 1951 tarihli *Akşam* gazetesinin "Gördüklerim, Duyduklarım" köşesinde bu konuyu ele alıp "Bulgar, Rum ve Adalı bahçıvanlarca işletilen bostanlarda dut, mısır, Mustabey armudu, incir ve sırık domateslerin de bol yetiştiğini, kuyularının suyu çok ve tatlı olduğundan orada yetişen yemişin, zerzevatın başka bir lezzet taşıdığını" yazar.

Kömürciyan; *İstanbul Tarihi*'nde, Davudpaşa Kapısı'nı şöyle anlatır: "Küçük Vlanga bostanının bulunduğu bu yer, Yenikapı'ya kadar iki kat surla çevrilidir. Büyük bahçe denilen Vlanga bostanının hıyarları çok büyük olur. *Vlanga*, Rum dilinde 'yeşillik' manasındadır." Bu satırlar, bölgenin XVII. yüzyılda da bostan olduğunun ve Langa bostanlarının özellikle meşhur olan ürününün salatalık, namıdiğer "hıyar" olduğunun kanıtını sunar. S. M. Alus, mezkûr makalesinde ayrıca Langa hıyarlarıyla ilgili şu ilginç bilgiyi verir: "O vakitler kol gibisi on paraya, biraz ufarağı beş paraya. Makbulü eğri büğrü olmıyanı, rengi zümrüt gibisi. Sarılaşmışı (tohumluk) sayılır, fakir fukara harcı olarak okkası iki kuruşa, bilemedin yüz paraya satılır, kısa ve tıkızları turşuluk Rus hıyarı diye anılırdı."

Langa bostanları, I. Theodosius Dönemi'nde (MS IV. yy.) genişletilerek Portus Theodosiacus adını alan Eleutherios Limanı'nın doldurulmasıyla tarım arazisine dönüşmüştür. Bu bilgiyi de, 16. yüzyılda İstanbul'a gelen Fransız doğa bilimci, topograf Petrus Gyllius'tan alırız: "Liman doldurulmuş, geniş bostanlara yeşillik ekilmiş, çok az sayıda da arbor (ağaç) dikilmiştir." (189. s.) Bu ifadelerden Langa bostan ocaklarının İstanbul'un fethini izleyen yıllarda açıldığı ve en az beş yüz yıllık bir geçmişi olduğu anlaşılır.

Tuğba Kara, 1719 tarihli bir kefil defterinden hareketle Langa'dan Yedi Kale ve Yeni Bahçe'ye kadar olan kısımda sıralanan bostan sayısını 195 olarak belirler (134. s.). Arif Bilgin'in yaptığı bir çalışmadan da arşiv belgelerinde İstanbul ve çevresindeki bostanların, dev kentin ihtiyacını karşılayacak şekilde örgütlendiğini, sadece Suriçi'nde değil surların dışında da çok sayıda bostan bulunduğunu, örneğin 19. yüzyılın başlarına ait bir İstanbul mahkemesi sicilindeki listeden, Yenikapı'dan Topkapı'ya kadar olan surdışı bölgedeki Bayrampaşa ve Eyüp bostanlarının sayısının 58 adet olduğunu öğreniriz (90. s.).

*

Bostanların oluşturulması, işletilmesi, kiraya verilmesi, ekim ve hasatı, İstanbul için sadece ekonomik bir faaliyet değildi. Bostanlar, zamanla yeni bir kültürün ve bu kültüre bağlı olarak gelişen bir dilin kaynağı hâline de gelmişti. Anadolu'nun tarım kültürüne ait söz ve deyim varlığı ile bunların ortaya çıkmalarındaki etmenler bugüne kadar incelenmediğinden bu deyimlerin bazıları, sadece yarattığı çağrışımlarla anlaşılmaktadır. *Hıyar gibi* ve *çiçeği burnunda* deyimleri bunlardandır.

Aka Gündüz'ün *Eğer Aşk* (1946) romanında “Saadet ferik elması, *langa hıyarı* değildir. Dişlenip hart hart yenmez. Saadet takke de değildir. İbiğinden tutup kafamıza geçiremeyiz.” (66. s.) cümlelerinde geçen *langa hıyarı* ve *ferik elması*'ni tarif edebilecek hemen hemen hiç kimse kalmadı. Yalnızca hasat edilen ürünler değil, bunların ekilip biçilmesi, sulanması, nakliyatı vb. etrafında oluşan kültür öğeleri de yitip gitti. Örneğin H. R. Gürpınar'ın *Efsuncu Baba* (1924) romanında; cahil bir delikanlı olan Agop'un, *eşk* “gözyaşı” sözcüğünü *eşek* okuyup Divan şairlerini eleştirmek üzere kurguladığı şu dizelerdeki *Langa'nın bostan dolabı*, günümüz insanların çoğunda, hiçbir anlam ifade etmez: “Eşek çeşmim hasretinle bingir bingir ağlaor / *Langa'nın bostan dolabı* matem ile çağlaor”. Bu dizelerde, sadece Langa bostanlarında yetişen ürünler değil, bir zamanların su dolapları, bu dolaplardaki çarklı mekanizmayı döndüren beygirler, bu beygirlerin sürekli aynı dairede döküklerini hissedip başları dönmesin, mideleri bulanmasın diye gözleri bağlandığından ortaya çıkan *dolap beygiri gibi* deyimini ve daha nice kültür ögesi, “ölümü üç günden sonra duyulan, soğuk su ile yuyulan garibanlar” gibi sessiz sedasız yok olup gitmekte.

Aka Gündüz'ü Keçiören'deki evinde ziyaret eden Celal Ergun, *Modern Türkiye Mecmuası*'nın 15. sayısında “Geçiörende Aka ile Tatlı Bir Sohbet” başlıklı bir yazı yayımlar. C. Ergun, dönemin ünlü yazarına ait evin bahçesindeki tarhlar arasındaki ufak fidelerin ne olduğunu sorduğunda A. Gündüz'den şu yanıtı alır: “Dört türlü kabak, üç türlü hıyar ekdim. Sakız kabağı, asma kabağı, helvacı kabağı bir de bal kabağı. Hıyarlara gelince; *fidan boylu Langa*, yuvarlak Rus, bir de çardak.. Fakat bunların hepsinden ziyade insanın hıyarı pek hoşuma gider, onu bunlara tercih ederim.”

Aka Gündüz'ün büyük bir incelikle “fidan boylu” diye nitelediği o meşhur, iri kıyım Langa hıyarından geriye sadece bir avuç anı kaldı. Anılardan biri *hıyar gibi* deyimidir. Bostanların henüz imara açılmadığı dönemlerde, nezaketten nasibini almamış, görgüsüz erkeklere *Langa hıyarı gibi adam* denirdi. Zira Langa hıyarı, diğer salatalık türlerine göre çok iri, çok sulu ve -S.

M. Alus'un deyimiyle- "kol gibi" olurdu. 1664 yılında Kara Mehmet Paşa maiyetinde Viyana'ya giden Evliya Çelebi'nin, bu ziyarete dair izlenimlerini *Seyahatnâme*'sinde okurken kutsal Roma İmparatoru I. Leopold'ü hilkat garibesi gibi betimlemesi esnasında aniden bu devasa Langa hıyarıyla karşılaşırız: "...yüzü hacı tilki gibi uzun çehreli, kulakları oğlancıklar pabucu kadar büyük kulaklı... Mora batlıcanı kadar büyük kırmızı burunlu, burnunun deliklerine üç parmak sığar... Konuşurken ağzından salyalar akar, ağzından ve deve dudaklarından ağzının salyaları gaseyân eder gibi galeyân u cereyân ederken yanında pençe-i âfitâb gilmânları ağzından akan salyaların bir güne havlı dokunmuş kırmızı makremeler ile ağzının suyun silmededirler. Ve kendüsi dâ'imâ tarak ile geysû-yı mergûlelerin taramadadır ve ellerinin parmakları *Lanka hıyarı* kadar vardır." (EÇS: 108. s.)

Çengelköy'ün serçe parmak büyüklüğündeki hıyarlarına karşı, bostan bozumlarında Langa hıyarlarının tohuma kaçmış olanları neredeyse 70-80 cm'ye kadar büyürdü. Bu koca hıyarlar ticari değer taşımadığından, bunlardan cacık bile yapılamadığından, kısacası hiçbir işe yaramadıklarından dolayı kaba saba ve cıvık erkekler ile özdeşleştirilmiş, böylelikle mezkur deyim ortaya çıkmıştır. Langa bostanlarının sökülüp yerini Vatan Caddesi'ne bırakmasıyla Langa'nın hıyarları da *langa hıyarı gibi adam* deyimi de tarihe karıştı. Deyim, kırpıla kırpıla *hıyar gibi adam*'dan *hıyar gibi*'ye ve nihayet sadece *hıyar*'a dönüştü.

Bir de *çiçeği burnunda* deyimi var. Bu da kırılmış bir deyim. Yine Sermet Muhtar Alus'tan öğrendiğimize göre aslı *çiçeği burnunda*, *çamuru karnında Langa hıyarı* idi. "Körpe, kıtır kıtır hâza badem. Gezici satıcılarda, çarşı pazarlarda 'badem, badem!' bağırtıları ile satıla satıla adı badem oldu çıktı." diye yakınıyor S. M. Alus mezkur yazısında. Şemsettin Sami; *çiçek* maddesinde, *çiçeği burnunda* deyimini "pek taze, yeni koparılmış" diye anlamlandırdıktan sonra, parantez içinde "Hıyar ve kabak gibi ucunda çiçeği bulunan şeylerden me'huzdur." diye açıklıyor (211. s.). Yeri gelmişken Türk Dil Kurumu *Güncel Türkçe Sözlük*'te *çiçeği burnunda* deyiminin "atasözü, deyim ve birleşik fiiller" altında değil, sehven "birleşik sözler" altında verildiğini ve bunun düzeltilmesi gerektiği hususunu hatırlatalım. Deyimin ilk anlamı "yeni", ikinci anlamı "çok taze, yeni koparılmış" olarak belirlenmiş. Oysa ilk anlam "çok taze, yeni koparılmış (kabak, salatalık)" olmalı (Zira kabakgiller dışında taç yaprakları burnundayken -ön kısım- hasat edilen başka bir meyve / sebze yoktur.) ve Ş. Sami'nin sözleriyle "ucundaki çiçekten me'huz" olan "genç; taze, yeni", ikinci anlamda yer almalı.

*

Arnavutköy çileği, Yarımca kirazı, Bayrampaşa enginarı, Yedikule marulu, Beykoz patlıcanı, Kavak inciri ve daha niceleri, yoğun iç göçlerin sebep olduğu çarpık kentleşmeyle birlikte hem sofralarımızdan hem de kültür dünyamızdan çekilip gittiler. 1960'lı yıllardan sonraki yoğun yapılaşmayla yok edilen Çengelköy'ün bostanlarından geriye, pazar tezgâhlarında ve marketlerin sebze reyollarında "Çengelköy bademi" adıyla satılan hormonlu sera hıyarları kaldı.

Çengelköy ve Langa hıyarları, yerlerini Silor, Beith Alpha, Kornişon vb. adlar taşıyan, hibrit ve ithal tohumlardan elde edilen ne idüğü belirsiz salatalıklara bıraktı. İstanbul bir devri geride bırakırken şairin, "bir sengine yekpâre Acem mülkü fedadır" dediği bereketli taşı ve toprağının üstünde artık AVM'ler, uydulentler, çarpık çurpuk binalar, ürkütücü bir taşıt ve insan kalabalığından başka bir şey göze çarpmıyor. Langa bostanları söküldükten sonra üstlerine dökülen asfalt ve zift, günümüzde bir avuç ihtiyarın zihninde bulanıklaşmış anılara dönüşen bostan mahsullerine de bulaşmış hâlde.

İlgi çekici noktalardan biri de -Osmanlı ve Türkiye Türkçesindeki argolaşma sürecinden olsa gerek- *hıyar* sözcüğünün bile standart Türkiye Türkçesinden yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamasıdır.

Ş. Sami; *Kamus-ı Türkî'nin hıyar* maddesinde,¹ kökenini ve anlamını verdikten sonra "zarafetle *salatalık* da denir" notunu düşerek kelimenin yüz yılı aşkın bir süredir "kaba" sayıldığına işaret eder. Oysa Türk dünyasının hemen hemen tamamında (Az. *hıyar*, Tkm. *hıyar*, Başk., Tat. *kıyar*, Kzk., Kklp. *kıyar* vd.), hatta Fin-Ugor dillerinden Udmurtça (*kıyar*) ile Erzya ve Mokşa (Mordvin) dillerinde bile sözcük, alternatifsiz kullanımdadır. Türkiye Türkçesinde, *salatalık biber*, *salatalık domates* vb. bir sıfat tamlamasından eliptik yolla kısalan *salatalık* (< *salatalık hıyar*), artık sadece "hıyar" için kullanılıyor.

Bostanların imara açılmasından kısa zaman sonra, Mart 1960'ta, İstanbul'dan yaklaşık 2000 km uzakta *Salatalık* adında bir şiir yazılır. Şair, Nazım Hikmet'tir. Şiir, Azerbaycanlı Türkolog Ekber Babayev'e ithaf edilmiştir. Avluda diz boyu tutan kar lapa lapa yağmaya devam ederken şair ve yanındakiler mutfak masasındaki muşambanın üstünde körpecik bir salatalığı çepeçevre kuşatmış, ona bakmaktalar. Nazım birden muşambanın üstünde baharı, umudu, güzel günleri, yaklaşan sabırsız zümrüt bir kalabalığı, sevdaları görür ve bunu dizelere vurur: *mutfaktayız / masada, muşambanın*

1 "Aslı Farişi olup Türkçe ve Arabide de müstameldir. Sebze ve meyve arasında maruf bir yeşillik ki kabaktan uzunca olup salata ve turşusu olur: Langa, Rus, Japon hıyarı."

üstünde bahar / masada, muşambanın üstünde körpecik bir salatalık / çiçeği burnunda, pütürlü.

Kaynaklar

- ALUS, S. M. (1951), “Gördüklerim, Duyduklarım: Lânga Bostanları”, *Akşam Gazetesi*, 22 Mayıs 1951.
- BERGER, A. (1993), “Der Langa bostanı in Istanbul”, *Istanbuler Mitteilungen* 43 (1993), s. 467-477.
- BİLGİN, A. (2010), “Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları (Bir Giriş Denemesi)”, *Yemek ve Kültür*, İlkbahar 2010, S. 20, s. 86-97.
- EVLİYÂ ÇELEBİ B. DERVİŞ MEHEMMED ZİLLÎ, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VII. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini (Hazırlayanlar: Yücel DAĞLI - Seyit Ali
- KAHRAMAN - Robert DANKOFF, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı: İstanbul, Nisan 2003.
- ERGUN, C., “Geçiyörende Aka ile Tatlı Bir Sohbet”, *Modern Türkiye Memuası*, S. 15 (<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/46076/001524520006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>).
- EYİCE, S. (2010), “Mimaride İstanbul”, Yıldız Teknik Üniversitesi, 17 Mart 2010 tarihli Konferans.
- GÜNDÜZ, A. (1946), *Eğer Aşk*, İstanbul: İnkilâp Kitabevi.
- GYLLIUS, Petrus (1997), *İstanbul'un Tarihi Eserleri*, (Çev. Erendiz ÖZBAYOĞLU), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- HOVHANNESYAN, S. S. (1996), *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, (Çev. Elmon HAÇER), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KARA, T. (2016), “III. Ahmed Devrinde Sur İçi İstanbul: Yerleşim Alanları ve Diğer Alanların Dağılımı”, *Studies of the Ottoman Domain*, C. 6, S. 11, Ağustos 2016, s. 119-148.
- KÖMÜRÇİYAN, E. (1988). *İstanbul tarihi: 17. asırda İstanbul*, (Çev. Hrand D. ANDREASYAN), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- ORTAYLI, İ. (1994), “Langa”: *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, s. 195-196.
- _____ (2011), “İstanbul'da Tarihi Yaşamak”, *Şehir ve Kültür İstanbul*, İstanbul: Profil Yayınları.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamus-ı Türkî*, (Hzl. Paşa YAVUZARSLAN), Ankara 2010: TDK Yayınları.